

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Історична наука у вузах

М. С. БУР'ЯН (Луганськ), В. Г. КРЮКОВ (Луганськ)

Сходознавство в Луганському педагогічному університеті

Великий комплекс наукових дисциплін, що об'єднується зазвичай загальним терміном “сходознавство”, може ефективно розвиватися у великих наукових центрах, бібліотеки яких містять відповідний книжковий фонд. Точніше, знайдеться надто мало столиць та інших центрів, в яких була б зосереджена більшість (не кажучи вже про всі) галузей сходознавчої науки. Ясно, що Луганськ, де перший вищий навчальний заклад, а саме майбутній педагогічний інститут виник у 1923 р., міг стати осередком активної роботи в певній сходознавчій дисципліні. Так воно й було до 60-х рр. щойно минулого століття: ми не маємо у своєму розпорядженні відомостей про сходознавчі інтереси викладачів історичних дисциплін в інституті, хоч серед них чимало авторитетних фахівців з історії та етнографії України (Н.Ю. Мірза-Авакянц, С.Г. Грушевський та ін.). Виняток, можливо, становить видатний археолог та краєзнавець С.О. Локтюшев. Він неминуче повинен був звертатися в окремих питаннях до матеріалів про кочівників та про наступність у заселенні Донеччини, оскільки досліджував пам'ятки цього регіону.

З відновленням у Луганському педінституті історичного факультету (спочатку у складі історико-філологічного) на початку 60-х рр. виникла потреба у фахівцях з всесвітньої (за тодішньою термінологією — “загальної”) історії. У той час основними викладачами її були О.М. Миланіч, В.Г. Пічугін, Г.С. Сорока та ін. Вони викладали історію народів Азії та Африки поряд з історією Європи та Америки і задовольнялися в основному підготовкою методичних матеріалів.

Як викладач історії стародавнього світу та історії середніх віків прибув до інституту і В.М. Бейліс, обраний за конкурсом у 1964 р. Випускник Київського університету, він у 1940—1941 та 1947—1950 рр. вивчав арабську мову під керівництвом професора Т.Г. Кезми — видатного арабіста, діяльність якого все більше знаходить висвітлення в науковій літературі та періодичній пресі.

В 1950—1964 рр. В.М. Бейліс працював у середній школі № 1 Чорнобиля і згодом став її директором, але він був відомий і як сходознавець-арабіст, дослідник арабських джерел з історії народів СРСР. У роботі його постійно підтримував видатний український вчений А.П. Ковалівський.

Дослідницька діяльність В.М. Бейліса за 35 років його праці у Луганську може бути висвітлена у сходознавчому часопису. Тут лише зазначимо, що він у 1970 р. видав арабський текст “Збірки оповідань, листів та віршів Масуда ібн Намдара” з докладним вступом і покажчиками за унікальним рукописом Національної бібліотеки в Парижі, а згодом підготу-

вав коментований переклад складних, вишуканих римованих прозою текстів творів цього автора з повним дослідженням. На основі цієї праці він захистив у 1975 р. докторську дисертацію на тему “Сочинения Масуда ибн Намдара как источник по истории Аррана и Ширвана начала XII века и памятник средневековой арабской литературы”. Одночасно В.М. Бейліс опублікував серію статей та рецензій, пов’язаних з вивченням арабських джерел з історії Східної Європи та Кавказу у IX—XII ст., а також статей в Українських енциклопедіях (УРЕ, 1 й 2 видання, РЕІ) та енциклопедіях СРСР. Він також виступав як редактор перекладів та коментарів арабістів.

У 1976 р. на кафедру прийшов випускник Одеського університету, канд. іст. наук Й.М. Шкляж — один з небагатьох фахівців з нової історії Південної Африки та історії інших колоніальних країн. Він продовжив розпочату раніше роботу по вивченню мемуарної літератури, матеріалів англійської преси стосовно історії Південної Африки XIX ст. Вже у 80-х рр. він видав дві монографії, які являли собою біографічні нариси видатних діячів, що виступали проти расизму у Південній Африці (Томас Прингл — южноафриканський демократ. — М., 1985; Ван дер Кемп И. У истоков борьбы против расизма в Южной Африке. — М., 1991) і близько двох десятків статей з цієї тематики. У 1988 р. ним була захищена в Москві докторська дисертація “Зарождение либерально-демократической оппозиции в Южной Африке в конце XVI — первой половине XIX века”.

У 1978 р. за ініціативою професора М.М. Слонімського, що працював завідуючим кафедрою у 1976—1977 рр., на кафедрі було засновано аспірантуру. Першими аспірантами кафедри стали В.Г. Крюков та С.А. Маркарян. В.Г. Крюков вивчав арабську мову і приступив до дослідження “відомостей арабських географів кінця IX — першої половини X ст. про країни та народи Західної, Центральної та Південно-Східної Європи”. По цій темі В.Г. Крюков підготував дослідницькі статті, виступав з доповідями на загальносоюзних конференціях в Інституті народів Азії та в Інституті російської історії АН СРСР. У 1987 р. він захистив присвячену цій темі кандидатську дисертацію у Ленінградському відділенні Інституту народів Азії. Згодом він розпочав підготовку видання “Арабські джерела з історії Київської Русі IX—XII століть”, співавтором проекту якого він виступив у 1994 р. Цю роботу продовжує він досі, працюючи завідуючим кафедрою всесвітньої історії.

С.А. Маркарян — аспірант без відриву від основної роботи, вивчав перську мову і підготував дослідження з проблем панування сельджуків в Ірані. Він успішно захистив дисертацію у Тбіліському держуніверситеті у 1984 р. і, попри його зайнятість на роботі як вчителя і завуча середньої школи у Тбілісі (а з 1991 р. — у Ростові-на-Дону), активно продовжив свої дослідження. В 1991 р. він видав монографію “Сельджуки в Иране XI века”, потім виступав з науковими доповідями в Росії і в Швеції, а в липні 1997 р. на 35-му Конгресі азіатських та північноафриканських досліджень у Будапешті виголосив доповідь “Походи варязьких вікінгів на Кавказ протягом 40-х рр. XI ст. з метою пошуку “Великого Шовкового шляху”.

У цьому зв’язку зазначимо, що працівники кафедри загальної історії у 60—90-х рр. брали активну участь у регулярних та ювілейних наукових конференціях і симпозіумах в Інституті сходознавства (тоді — Інститут народів Азії), в Інституті російської історії АН СРСР, а з 1991 р. — в Інституті сходознавства НАН України. (Зокрема, в щорічних “Бартольдовських читаннях”, присвячених меморіальним датам життя академіка А.Ю. Кримського та заслуженого діяча науки України А.П. Ковалів-

ського, в “читаннях пам’яті члена-кореспондента АН СРСР В.Т. Пашута” — авторитетному щорічному зібранню фахівців з історії та джерелознавства Східної Європи.)

Всі ці публікації та доповіді, а також активна участь працівників кафедри у захисті дисертацій (виступи опонентами, рецензування, консультаційна робота та редагування) стали приводом для того, що представники сходознавчої спільноти у бесіді з академіком О.Й. Прицаком схарактеризували діяльність луганського сходознавця як “цілу школу” В.М. Бейліса, за іменем її найстарішого працівника. Звичайно, ця оцінка — схвалення певної багаторічної роботи у порівняно невеликому науковому центрі. Але працівники кафедри сприймають її як нормальні зобов’язання продовжувати традиції.

Колектив кафедри загальної історії вже в 80-х рр. зрозумів, що не можна обмежуватись лише існуючими напрямками роботи (арабістикою, вивченням історії Північної Африки), і при визначенні тематики наукової роботи тодішнього аспіранта, випускника інституту М.С. Бур’яна було рекомендовано новий напрямок досліджень, а саме — історії колоніальної політики Великобританії у першій половині ХХ століття.

Зв’язки з сектором міжнародних відносин Інституту сходознавства АН СРСР (керівники — Г.Л. Бондаревський та А.М. Хазанов) дозволили виділити ті проблеми, в межах яких можна було залучити до наукового вжитку нові джерела. В пошуках цих матеріалів М.С. Бур’ян звернув увагу на фільмокопії фондів англійського Форін офісу, які зберігалися в архіві МЗС СРСР (а згодом — МЗС Росії). Багатий фонд цих офіційних та інформаційних документів допоміг висвітлити чимало проблем історії зовнішньої політики Великої Британії перших десятиліть ХХ ст. Але М.С. Бур’ян обрав для вивчення тему, яка певним чином пов’язана з дослідницькою роботою кафедри, а саме — британську політику в одній з країн Арабського Сходу — в Єгипті. Так з’явилася серія його досліджень, присвячена колоніальній політиці Великої Британії в Єгипті та Судані.

У нелегкі часи середини 90-х рр. М.С. Бур’ян, перебуваючи в докторантурі без відриву від викладацької роботи, працюючи в архівах та бібліотеках Москви не тільки над книгами або повноформатними копіями, але переважно над важкими для читання мікрофільмами (лише з частини їх вдалося виготовити відбитки), відбирав матеріали джерел. У двох його монографіях та в серії статей, присвячених досліджуваній проблемі, найбільшу увагу фахівців привернула безпосередньо робота над джерелами, їх кваліфікація та аналіз. З певним правом можна стверджувати, що саме ці риси дослідження виникли як підхід у порівнянні з тим переваженням ідеологічних мотивів “викривального” змісту, котрі були характерними для праць істориків попереднього періоду, хоч і в останніх містився цінний матеріал.

Джерелознавчий та історіографічний аналіз зумовив обґрунтованість загальних висновків у двох монографіях і багатьох статтях цього автора, що стали основою його докторської дисертації “Кризис колониальной политики Великобритании в Египте и Судане в первой трети XX в.”, захист якої відбувся в Інституті сходознавства РАН у червні 1996 року.

Наукова діяльність М.С. Бур’яна дала можливість відкрити новий напрямок у дослідницькій роботі кафедри, спрямований на вивчення колоніальної політики європейських держав, переважно у першій половині ХХ ст. Саме у рамках цієї проблеми була підготовлена і захищена дисертація аспіранта, нині доцента кафедри правознавства В.М. Шелюто. Вона присвячена колоніальній політиці Іспанії у 30—40 рр. ХХ ст. і ґрунтується

як на публікаціях з іспанських архівів, так і на матеріалах оцінок цієї політики в пресі та інших джерелах, що надходили з європейських країн. Статті В.М. Шелюто є чи не єдиними публікаціями з цієї теми у науковій пресі України.

Наприкінці 80-х та у 90-х рр. продовжували дослідницьку роботу і арабісти, що працюють на кафедрі. Професор В.М. Бейліс підготував російський переклад підсумовуючого твору арабського енциклопедиста X ст. ал-Масуді “Книга попередження та перегляду” обсягом 25 друкованих аркушів арабського тексту, а також коментар до цього твору. Подальша підготовка видання праці у зв’язку зі станом здоров’я перекладача проводиться у центрі “Східна Європа в античному та середньовічному світі” Інституту загальної історії РАН. Крім того, В.М. Бейліс видав три статті, присвячені відомостям ал-Ідрісі (XII ст.) про Південно-Східну Європу, порти Чорного моря та зв’язки між ними, а також цикл статей про використання творчості арабських поетів XI—XII ст. як історичного джерела, та іншим матеріалам.

Доцент В.Г. Крюков продовжує роботу над перекладом та коментуванням фрагментів арабських джерел, котрі стосуються історії Київської Русі IX — початку X ст. Вони повинні увійти до першого випуску збірки цих джерел.

Колишній аспірант, а нині — старший викладач кафедри З.А. Саїдов протягом ряду років працює над дослідженням арабських біографічних словників. Це величезний за обсягом фонд матеріалів, виданий лише частково. Пошук З.А. Саїдова був спрямований, з одного боку, на виявлення важливих рис як докладних біографій, так і коротких нарисів, що часто перетворювались у некрологічні записи. З іншого боку, З.А. Саїдов вирішив відібрати для більш розширеного дослідження матеріали про духовних осіб (алімів) та освічених людей (адібів) — вихідців зі Східного Закавказзя (за середньовічною термінологією — Аррану, Ширвану та Дегестану).

По цій темі дослідник опублікував декілька статей, виступав з доповідями на “Бартольдівських читаннях” та на конференціях, скликаних Інститутом сходознавства НАН України. Останнім часом ним підготовлена до захисту кандидатська дисертація.

Зазначимо, що кафедра всесвітньої історії підтримує постійні зв’язки з Інститутом сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України: у журналі “Східний світ” друкуються статті арабістів кафедри. В.М. Бейліс був науковим керівником одного з аспірантів Інституту сходознавства, надсилав відзиви про автореферати дисертацій. Нині в аспірантурі інституту навчається один з випускників Луганського університету, роботою якого керує М.С. Бур’ян.

Не можна обминути і ту обставину, що сходознавчі інтереси виникають і посідають неабияке місце в діяльності тих працівників кафедри, котрі за фахом і навчальною роботою не мають сходознавчої підготовки. Так, відомий археолог доцент К.І. Красильников, який спеціалізується на вивченні середньовічних культур басейну Сіверського Дінця, постійно спілкується з арабістами, що вивчають (див. вище) тексти арабських джерел з історії Східної Європи і Кавказу. У колі наукових інтересів К.І. Красильникова — такі питання, як походження, функції та кваліфікація кам’яних статуй, залишених половцями на території Південної України, і зокрема — на Луганщині. Ним ще у 70-х рр. створено музей скульптур у садибі університету, а нещодавно відкрито Університетський археологічний музей, опубліковано монографію-дослідження фонду кам’яних статуй. Якщо додати до

цього роботу луганського археолога по вивченню історії прабулгарів, то стає ясным, наскільки ці дослідження пов'язані з проблемами класичного сходознавства.

Багато років на кафедрі працювала асистентом і старшим викладачем В.А. Крот, яка вела наукову роботу з питань історії Польщі XV—XVI ст. Вона опублікувала кілька статей з історії польсько-турецьких відносин, торгівлі Польщі з Туреччиною на Чорному морі.

Наш розгляд сюжетів і проблем, які досліджували працівники і аспіранти кафедри всесвітньої історії Луганського педуніверситету, дає можливість дійти висновку про сталість наукових інтересів колективу. Звичайно, слід врахувати такий чинник, як зміни в житті незалежної України, що викликало перехід до тем сучасності або порівняно недалекого минулого. Нині аспіранти кафедри працюють над проблемами, пов'язаними з історією регіональних конфліктів, досліджують зв'язок подібних явищ в міжцивілізаційними відносинами за лінією Захід—Схід. Як ініціатор і керівник цього наукового напрямку виступає доктор іст. наук, професор кафедри М.С. Бур'ян — декан історичного факультету, який створив і очолив науково-дослідний центр “Захід—Схід: теорія та історія міжцивілізаційних взаємостосунків”.

Слід зазначити, що у підготовці аспірантів велике значення має вивчення іноземних мов. У 80—90-х рр. на історичному факультеті існувала подвійна спеціальність “Історія та англійська мова”, що допомогло майбутнім аспірантам і магістрантам у дослідницькій роботі вже у студентські роки. У зв'язку з відкриттям спеціального факультету об'єднано філологічні дисципліни, але кафедра контролює підготовку з іноземних мов студентів, котрі виявляють інтерес до наукової роботи.

Особливо складно стоїть питання про підготовку з східних мов. Адже багаторічна праця викладачів-арабістів у Луганську досі була певною мірою випадковістю. Поки що арабісти кафедри викладають арабську мову факультативно або навіть індивідуально. Досвід такої роботи відомого іраніста і арабіста Я.Є. Полотнюка є у Львівському університеті (див. його статтю у журналі “Східний світ” № 2 за 1993 р., с. 124—132). Зрозуміла річ, масштаби діяльності працівників кафедри (до того ж історичної, а не лінгвістичної) обмежені, але вони дають майбутньому дослідникові можливість читати арабські тексти, відкривають простір для подальшого удосконалення. В.Г. Крюков та З.А. Саїдов віддають певний час своєї роботи викладанню вступного курсу арабської мови для невеликої групи студентів.

Історичний факультет Луганського педагогічного університету має в своєму складі такі спеціальності, як “Соціологія”, “Соціальна педагогіка”, “Правознавство”. Але колективи кафедри всесвітньої історії та кафедри історії України прагнуть до забезпечення повноцінності підготовки з історії. Адже кафедра всесвітньої історії у 80-х рр. була деякий час опорною, а в останні три роки саме на базі історичних кафедр Луганського педагогічного університету проводилися Всеукраїнські студентські олімпіади з історії. Колектив кафедри всесвітньої історії намагається удосконалювати підготовку наукових кадрів саме в цій галузі, усвідомлюючи недостатність в Україні наукової літератури з дисциплін всесвітньої історії, порівняно малу кількість спеціалістів, які б володіли усім комплексом підготовки фахівців з історії як окремих країн, так і цілих регіонів.

Історія як наукова дисципліна, на нашу думку, є важливим елементом культури, і не тільки політичної, але й загальної. Саме це й повинно визначити її місце у системі освіти.

* * *